

УДК 94:323.39:316.323.7(477+47+51)“193/195”

В. М. Буренков

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ Л. БРЕЖНЕВА В УКРАЇНІ (1930–1950–ті рр.)

Стаття є спробою реконструкції соціально-політичних зв'язків Л. Брежнєва, які формувалися під час його становлення як партійно-державного діяча в Україні у 1930-х – 1950-х рр. На підставі спогадів людей, які входили до кола “близьких” друзів Брежнєва, або були його давніми соратниками у внутрішньопартійній боротьбі за перші ролі в керівництві державою, складено орієнтовний перелік осіб, які, ймовірно, входили у “дніпропетровський партійний клан” і складали “кістяк” цієї групи.

Ключові слова: “дніпропетровський клан”, партійна еліта, номенклатура, кадрова політика.

Номенклатурно-бюрократичний принцип, який був покладений в основу добору та розташування кадрів у середині політичних еліт СРСР мав суттєвий недолік, головними критеріями кооптації до еліти були не професійні якості, а особисті якості (особиста відданість, надійність і т.п.) особи. Такий спосіб добору створював сприятливе середовище для неформальних практик, заснованих на особистих взаємозв'язках. Неформальні взаємозв'язки були основою для формування політичних об'єднань в середині еліти, таких як, “земляцтва”, “регіональні клани”, “партійні групи” і т.п. Одним із найбільш згадуваних, в історіографії, неформальним об'єднанням було дніпропетровське, представники якого, на думку дослідників, були вихідцями із Дніпропетровська та об'єднувались довкола Леоніда Брежнєва. В цьому дослідженні ми спробуємо показати саме ці зв'язки, які формувались між “дніпропетровцями” і Брежнєвим.

Неформальні зв'язки в середині еліти яка оточувала Леоніда Брежнєва досліджені мало. Одними із перших дослідників, які вказав на наявність регіональних партійних груп, в партійно-державній системі були Михайло Восленський та Дмитро Волкогонов [1; 2]. Восленський в своїй книзі прямо називає однією з таких партійних груп дніпропетровську, на чолі якої був Брежнєв [1, с.369-370]. Волкогонов стриманіший в оцінці оточення Брежнєва, він лише говорить, що у Брежнєва були “улюбленці”, які не без його безпосередньої допомоги перебрались до Москви та стали обіймати високі посади [2, с.21, 32]. В книзі відомого історика та публіциста Роя Медведєва “Особистість та епоха”, автор намагається дослідити особистість Брежнєва, а також показує як формувалось його оточення і вказує на те, що довкола особи Леоніда Брежнєва сформувався “своєрідний клан” [3, с.55]. Ще однією роботою, яка вийшла у серії ЖЗЛ, яка присвячена особі Леоніда Брежнєва є книга Леоніда Млечина “Брежнєв”. В цій книзі доволі детально показаний життєвий шлях, політична боротьба за перші ролі в державі, описані зв'язки за допомогою яких Брежнєв отримав посаду Генерального секретаря ЦК КПРС [4]. Для цього дослідження також були використані спогади самого Леоніда Брежнєва, а також спогади його сучасників [5; 6].

Відштовхуючись від вище зазначених робіт ми спробуємо реконструювати соціально-політичні зв'язки Леоніда Брежнєва.

Соціально-політичні зв'язки в середині “дніпропетровського клану” сформувались, як показав час, у довготривалі і стійкі неформальні відносини між Л. Брежнєвим і тими, хто його підтримував у боротьбі за вищу політичну владу.

Визначальними в оформленні цих зв'язків, були наступні періоди життя Брежнєва:

1. м. Кам'янське – м. Дніпродзержинськ (1932-1935 рр.);
2. Робота у Дніпропетровському і Запорізькому обкомах ЦК КП(б)У (1946-1950 рр.);
3. Молдавський період (1950-1952 рр.).

Саме в ці три періоди відбувалося найбільш інтенсивне формування особистих зв'язків Брежнєва. Це можна проілюструвати на конкретних прикладах.

Так, на першому етапі (1932-1935 рр.) тісні зв'язки можна прослідкувати між Брежнєвим та Георгієм Павловим, Миколою Мироновим, Георгієм Цукановим.

Леонід Брежнєв – Георгій Павлов. У 1930-х рр. Павлов працював у м. Дніпродзержинську викладачем в школі ФЗУ при металургійному заводі, одночасно навчався в місцевому металургійному інституті (курсом молодше Л. Брежнєва). Саме під час навчання в інституті Павлов знайомиться із Брежнєвим.

У 1939 році Павлов – інструктор Дніпродзержинського міськкому, а Брежнєв – секретар з пропаганди Дніпропетровського обкому ЦК КП(б)У.

У грудні 1947 року з посади першого секретаря Дніпродзержинського міськкому партії (через місяць, як першим секретарем Дніпропетровського обкому КП(б)У було призначено Брежнєв) Георгій Павлов був затверджений інспектором управління кадрів ЦК, пізніше був призначений інструктором одного з найважливіших структурних підрозділів ЦК партії – відділу партійних, профспілкових та комсомольських органів [7, с.57-71].

У 1963-1965 рр. Павлов вже завідувач відділом Комітету партійно-державного контролю ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР [8, с.321].

Після того, як Брежнєв закріпиться на “московському олімпі”, він візьме під свою опіку земляка Георгія Павлова. У 1965 році, Павлова переводять на, здавалося, непомітну, але доволі відповідальну посаду управляючого справами ЦК, вводять до складу членів ЦК. Управління справами апарату ЦК КПРС, здійснювало масштабну господарську діяльність. Займалося облаштуванням побуту перших осіб держави,

керуючий справами ЦК безпосередньо впливав на розподіл благ у Радянському Союзі. У його підпорядкуванні були спецбаза продовольчих і промислових товарів, ательє, меблеві спеццехи [4, с.420]. Такі широкі повноваження, давали управлінським справам, через розподіл благ впливати на вищу партійну еліту держави. Брежнєв, призначивши на цю відповідальну посаду, свого давнього товариша у відповідь міг розраховувати на повну відданість. Цю посаду Георгій Павлов буде обіймати аж до самої смерті Брежнєва, а в 1983 році піде на пенсію [8, с.321].

Леонід Брежнєв – Микола Миронов. Леоніда Брежнєва з Миколою Мироновим пов'язує більш міцний зв'язок, аніж із Павловим. Миронов, як і Брежнєв, народився в м. Кам'янське Дніпропетровської області. З молодих років між ними зав'язались дружні стосунки [4, с.16].

Під час Другої світової війни обидва були політкерівниками на Південному фронті. Зв'язок між ними, простежується і надалі: у 1947 році Миронов був 1-м секретарем Жовтневого райкому Дніпропетровська, а Брежнєв – 1-м секретарем Дніпропетровського обкому КП(б)У [9].

З 1951 року Микола Миронов обіймав різні посади в органах Державної безпеки [8, с.321].

З 1959 року – завідував відділом Адміністративних органів ЦК КПРС. Зважаючи на те, що ця посада давала широкі можливості для впливу на різні органи та відділи комітету Державної безпеки, внутрішніх справ, органи прокуратури, Верховний суд СРСР і т.і., Микола Миронов на той момент був однією з найвпливовіших людей у країні.

Про ступінь його впливу на вище керівництво країни, включаючи Л. Брежнєва, ходили легенди: “Ще один тінювий лідер, – помітить хтось. Це не зовсім так. Адже загинув він не на вершині своєї кар'єри. Що таке 50 років для людини, “під яким” і до антихрущовського перевороту “ходили” армія, КДБ, ГРУ, внутрішні та прикордонні війська, правоохоронні органи...” [10, с.231]. Так, дійсно, Миронов загинув внаслідок своєї політичної кар'єри. А що могло чекати на нього, якщо б він не загинув у авіакатастрофі 19 жовтня 1964 року? Це складне запитання, на яке поки що не існує відповіді. Ми лише можемо послатися на спостереження, висловлені Володимиром Семичасним, “можливим кандидатом на моє місце в КДБ міг стати завідувач відділом адміністративних органів ЦК Микола Романович Миронов. Людиною він був йоржистою, але з Брежнєвим у всьому погоджувався. Головне: він був із Дніпропетровська, працював із Брежнєвим і був у його особистому резерві на просування” [11].

Леонід Брежнєв – Георгій Цуканов. Георгій Цуканов навчався, як і Леонід Брежнєв, у Дніпродзержинському металургійному інституті. Доля звела цих людей у 1937 році, коли Цуканов і Брежнєв працювали разом на металургійному заводі ім. Дзержинського в м. Дніпропетровську. На нашу думку, саме з цього року треба вести відлік довготривалих відносин між Брежнєвим і Цукановим.

На XX з'їзді КПРС Брежнєва обирають кандидатом у члени Президії ЦК КПРС та секретарем ЦК КПРС з питань оборони, важкого машинобудування і капітального будівництва. Для того, щоб більш-менш ефективно виконувати обов'язки, які були покладені на Брежнєва у зв'язку з цим обранням, йому потрібний був радник, який би був обізнаний у технічних питаннях. І такий радник швидко знайшовся, Брежнєв одразу ж запропонував бути його радником Георгію Цуканову. За спогадами Георгія Арбатова, Цуканова був талановитим інженером-металургом, який мав досвід в управлінні великим металургійним заводом [12, с.198]. З цього моменту, Цуканов буде виконувати обов'язки радника Брежнєва аж до самої смерті Генерального секретаря у 1982 році.

Леонід Брежнєв – Гнат Новиков. Гната Новикова пов'язувало із Брежнєвим і місце народження м. Кам'янське, і навчання у Дніпродзержинському металургійному інституті.

Під час навчання в інституті Новиков працював у профкомі інституту. Робота в профкомі для Новикова стане визначальною, оскільки саме тоді у нього зав'яжуться приятельські стосунки із Брежнєвим і Костянтином Грушевим. Всі вони по черзі, Новиков, Грушевський, а потім і Брежнєв, будуть головами в профкомі інституту [13].

Після інституту, життєві шляхи Брежнєва і Новикова надовго розійдуться. Новиков з 1932 року по 1934 рік буде працювати в Казахстані, а з 1937 по 1941 роки буде працювати в м. Саратові. З 1958 року кар'єра Новикова стрімко піде у гору: заступник Міністра електростанцій СРСР (1958 р.), міністр будівництва електростанцій СРСР (1958-1962 рр.), міністр енергетики та електрифікації СРСР (1962 р.). А в 1962-1983 роках, Новикова призначать заступником Голови Ради Міністрів СРСР та Головою Державного комітету СРСР у справах будівництва. Важко пов'язати кар'єрний злет (1962-1983 рр.) Гната Новикова із протекцією від Брежнєва, позаяк немає джерел, які б на це прямо вказували, але близьке знайомство між ними під час навчання в гімназії і робота в профкомі інституту та логіка побудови політичного Олімпу в брежнєвський період, нам це опосередковано підтверджує [14, с.419-420].

Леонід Брежнєв доволі пізно вступив до лав КПРС, лише у 1931 році, тому сподіватися на якусь стрімку і блискучу кар'єру йому не приходилось. У 1936 році – директор металургійного технікуму м. Дніпродзержинська – ніяких серйозних перспектив для просування в гору по партійній драбині не передбачалося...

По всій території СРСР у 1937-1938 роках прокочується хвиля “Великого терору”. Ця кривава політика “зачисток”, розпочата з ініціативи і безпосередньої участі Йосипа Сталіна, була спрямована майже на усі групи населення, і не оминула регіональні партійні еліти.

За період розгортання кампанії терору за різними оцінками було фізично знищено від 50% до 75% представників радянської номенклатури [15, с. 225-246]. Однією з основних причин і цілей “Великого терору” було руйнування регіональних партійних еліт, які могли перетворитись у потужні регіональні клани, що порушило б монолітність партійно-державного апарату, чого Сталін допустити не міг. Безпосереднім

наслідком висловленого, на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 року, особистого ставлення Йосипа Сталіна до регіоналізації партійних еліт стала так звана “кадрова революція” як складова “Великого терору” 1937-1938 років.

Ця “чистка” регіональних еліт і, зокрема, дніпропетровської, запустила “політичні ліфти” – відкрила широкі можливості, для просування в гору всім тим, хто і не мріяв про партійну кар’єру. Треба було заповнювати “посадовий вакуум”, який утворився внаслідок цих чисток.

Леонід Брежнєв опинився серед тієї загальної дрібної маси регіональної номенклатури, яка раніше ні на якій високій посаді в партії чи переході із номенклатури у регіональні еліти розраховувати не могла.

В 1937 році Брежнєва призначають заступником голови міськради м. Дніпродзержинськ [16, с.380].

З 1938 року – завідувач торгівельного відділу Дніпропетровського обкому КП(б)У, а вже через рік – секретар з пропаганди Дніпропетровського обкому [16, с.380].

На цьому етапі Брежнєва підтримував Костянтин Грушевський, з яким вони разом навчались у Дніпродзержинському металургійному інституті. В 1940 році необхідно було підібрати людину на посаду секретаря оборонної промисловості Дніпропетровського обкому. На той час першим секретарем Дніпропетровського обкому був Семен Задіонченко, “варяг” із Москви, який не знав місцеві кадри і прислуховувався до порад своїх заступників. Можливо, саме завдяки порадам Грушевського Брежнєва призначили на посаду секретаря обкому з оборонної промисловості [2, с.17; 3, с.16].

Костянтин Грушевський, на нашу думку, не без участі Брежнєв у 1965 році став членом Військової ради, начальником Політуправління Московського військового округу. Так Леонід Брежнєв допоміг своєму інститутському товаришу і віддячив за підтримку у Дніпропетровську.

До початку війни у Брежнєва склались тісні взаємовідносини із Георгієм Циневим та Миколою Щолоковим.

Леонід Брежнєв – Георгій Цинев. Георгій Цинев народився 22 квітня 1905 року в м. Катеринославі (сучасне м. Дніпро). У 1934 році закінчив Дніпропетровський металургійний інститут. Цинев вчився курсом молодше за Миколу Щолокова [13]. У 1934-1939 роках працював на заводі ім. Карла Лібкнехта у Нижньодніпровську.

Партійна кар’єра Цинева розпочалась з 1939 року, коли він став завідувачем металургійного відділу Дніпропетровського обкому, а потім і секретарем Ленінського райкому, в 1940-1941 роках – другий секретар Дніпропетровського міськкому. Саме в цей період (1939-1941 рр.) Георгій Цинев близько познайомився із тодішнім секретарем з пропаганди Дніпропетровського обкому Леонідом Брежнєвим.

Після війни Цинев зробив кар’єру в армії. З 1953 року займає різні посади в органах Державної безпеки.

Після усунення Микити Хрущова від влади і обрання на його місце Брежнєва, кар’єра Цинева зробить ривок у гору. З червня 1964 року по лютий 1966 року – був начальником 3-го управління КДБ, а з 1967 року по 1970 рік начальник 2-го Головного управління КДБ [17].

Георгій Цинев неофіційний мав статус довіреної людини Брежнєва, міг особисто доповідати Генеральному секретарю. Перший заступник начальника Першого головного управління КДБ СРСР Вадима Кирпиченко, згадував “Брежнєв приставив до Андропова двох заступників в Комітет держбезпеки своїх близьких друзів – С.К.Цвигуна і Г.К.Цинева... Юрій Володимирович мав постійно озиратися на цих заступників, шукати до них особливі підходи... Вони весь час щось доповідали особисто Брежнєву, і це ставило Андропова в незручне і делікатне становище” [18, с.150].

Леонід Брежнєв – Микола Щолоков. Щолоков у 1933 – закінчив Дніпропетровський металургійний інститут. З 1938 року обраний першим секретарем Красногвардійського райкому партії м. Дніпропетровська. У 1939 році Миколу Щолокова призначають головою Дніпропетровського міськкому [13]. Саме на цій посаді Щолоков тісно співпрацював з Леонідом Брежнєвим, який в цей час був секретарем Дніпропетровського обкому.

Чому це знайомство було вирішальним для обох?

У післявоєнні роки Брежнєва відправляють у Молдавську РСР, де обирають першим секретарем республіки. Брежнєв для місцевої республіканської еліти був так званим “варягом”. Йому потрібно було швидко ознайомитись зі станом справ в республіці і підібрати власну команду, бажано з особисто відданих людей. Для цього він просить перевести до себе у Молдавію свого старого знайомого по роботі у Дніпропетровську Миколу Щолокова. За сприяння Брежнєва, Миколу Щолокова у найкоротший термін переводять до Молдавської РСР. Одразу ж призначають заступником Голови Ради Міністрів Молдавської РСР. З цього моменту долі Леоніда Брежнєва і Миколи Щолокова будуть тісно переплетені [19].

Брежнєв у Кишеневі довго не затримався. Його переводять до Казахстану на посаду першого секретаря республіки, а Щолоков до 1966 року залишається працювати у Молдавії. Та коли Леонід Брежнєв стає Генеральним секретарем ЦК КПРС, то одразу ж переводить Щолокова із господарської роботи на партійну – другим секретарем ЦК КП Молдови. Це буде лише тактичним ходом, щоб перекинути Щолокова до себе поближче, у Москву. Не пройшло і трьох місяців, з моменту призначення Щолокова на нову посаду в ЦК Молдавії, як Брежнєв переводить його до Москви на протипагу набираючому силу очільнику КДБ Юрію Андропову [20, с.138]. Микола Щолоков стає міністром МВС СРСР. На цій посаді він протримається 16 років, до самої смерті свого патрона Брежнєва. Після смерті Брежнєва, за вказівкою Андропова на нього заведуть справу за зловживання владою та корупцію і знімуть з посади міністра МВС СРСР [20, с.274-275].

Третій етап, під час якого формувались соціально-політичні зв’язки Брежнєва, ми пов’язуємо з його роботою у м. Запоріжжі (1946-1947 рр.) та у м. Дніпропетровську на посаді першого секретаря цих обкомів.

30 серпня 1946 року Леоніда Брежнєва обирають першим секретарем Запорізького обкому. В цей час другим секретарем обкому був Андрій Кириленко. Кириленко і Брежнєв тісно співпрацювали один з одним, виконуючи поставлені перед ними завдання як найшвидше відбудувати місто і відновити промисловий комплекс міста Запоріжжя.

Інтенсивний графік роботи, персональна відповідальність перед Й. Сталінін за несвоєчасне виконання поставлених перед ними завдань, зблизили Леоніда Брежнєва і Андрія Кириленка. З того часу і на все життя вони залишатимуться близькими друзями і соратниками в боротьбі за владу.

Разом із Кириленком і Брежнєвим над відбудовою міста працював керівник тресту “Запоріжбуд” – Веніамін Димшиц. У майбутньому Димшиц стане – Головою РНГ СРСР, Головою Державного комітету Ради Міністрів СРСР з матеріально-технічного забезпечення (1965-1976 рр.), а також заступником Голови Ради Міністрів СРСР [5, с.88-143].

Доволі складно встановити, яку саме роль відіграло знайомство Димшица з Брежнєвим, але те що Димшиц був призначений до Косигіна заступником, свідчить про довіру Брежнєва до нього. У Брежнєва із Косигінін були складні відносини [21-23]. Щоб якимось контролювати Голову Ради Міністрів, Брежнєв оточив його заступниками, які були особисто відданими генеральному секретарю. Серед цих заступників був і Димшиц, який обіймав цю посаду 23 роки.

Повернемося до Андрія Кириленка і розглянемо, як вплинуло знайомства з Брежнєвим на його кар’єру у партійно-державній системі СРСР.

Андрій Кириленко зробить серйозну кар’єру від другого секретаря Запорізького обкому до члена Політбюро ЦК КПРС. Одразу після Брежнєва, у 1950 році, займе посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому, ймовірно, за рекомендацією свого патрона – Брежнєва. На цій посаду у 1950-1955 роках він розширить мережу особистих контактів і зв’язків у середині регіональної еліти Дніпропетровщини і передасть керівництво регіоном “місцевому” Володимирі Щербицькому.

Ставши першим секретарем Дніпропетровського обкому, Володимир Щербицький, автоматично був включений до мережі соціально-політичних контактів Брежнєва.

Щербицький як керівник Дніпропетровщини повинен був подбати про подальший соціально-економічний потенціал області, а також готувати кадри для висування у майбутньому на більш високі партійно-державні посади як в межах республіки, так і на загальносоюзний рівень. Підготовка кадрів, на нашу думку, була одним із пріоритетних завдань Щербицького.

З завданнями Щербицький впорався, підготував собі наступників – Миколу Толобуєва та Олексія Ватченка. Вони будуть очолювати область по черзі, не допускаючи “варягів”.

Особисті відносини Щербицького і Брежнєвим, який був на той час вже Генеральним секретарем ЦК КПРС, були настільки дружніми, що Брежнєв навіть хотів зробити Щербицького своїм наступником, тим самим би укріпивши “дніпропетровців” при владі на тривалий проміжок часу. Голова КДБ Володимир Семичасний у свої спогадах так описував цю дружбу “Щербицький був найкращим другом Брежнєва. Обидва із Дніпропетровська, з одного, як кажуть, хутора. Вони один одного завжди підтримували” [17].

Перед тим, як залишити Щербицькому місце Генерального секретаря, Брежнєв пропонував йому місце Голови уряду, від якого Щербицький відмовився, бо вважав, що не впорається та й не хотів залишати Україну, де він був повновладним господарем [24, с.40]. Після невдалої спроби замінити Косигіна Щербицьким Брежнєв не покидав думки перетягнути останнього до Москви і зробити його своїм правонаступником.

Так, обговорюючи якісь питання із секретарем ЦК Іваном Капітоновим, який опікувався питаннями кадрів, Брежнєв звернувся до нього “Бачиш це крісло? Брежнєв показує на своє місце. – Його займе Володимир Васильович Щербицький, так що кадри підбирай відповідно” [25].

В силу різних обставин Щербицький не став Генеральним секретарем ЦК КПРС, але продовжив керувати Україною до уходу на пенсію в 1989 році.

Отже, проаналізувавши біографії та персональні траєкторії просування зазначених у роботі представників політичної еліти СРСР, а також точки їх перетину з траєкторією просування до посади Генеральним секретарем ЦК КПРС Леоніда Брежнєва, ми прийшли до наступних висновків: 1. ключові соціально-політичні зв’язки, на які спирався Л. Брежнєв підчас сходження до вищих партійно-державних посад, на нашу думку, формувались в Україні; 2. життєвий шлях всіх представників, політична кар’єра яких була досліджена у цій розвідці, пов’язані із Дніпропетровщиною через – місце народження (м. Кам’янське) навчання в інституті у м. Дніпродзержинську, роботу у Запорізькому та Дніпропетровському обкомах; 3. Кожний, хто мав тісний зв’язок, який ми показали в цій роботі, із Брежнєвим, капіталізували його у вигляді посад. Так, усі вони, після 1964 року зробили стрімку кар’єру у партійно-державній еліті СРСР, усі отримали завдяки зв’язкам із Брежнєвим високі посади. Брежнєв до своєї команди набирав, переважно, дніпропетровців. Найбільш крупними фігурами із цього “дніпропетровського клану” стали: Андрій Кириленко, член Політбюро, секретар ЦК КПРС; Володимир Щербицький – член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КПУ; заступник голови уряду СРСР Ігнатій Новиков; керуючий справами ЦК КПРС Георгій Павлов; завідувач Адміністративним відділом ЦК КПРС Микола Миронов повинен був замінити Семичасного на посаді Голови КДБ; МВС очолив Микола Щолоков; першим заступник голови КДБ став Георгій Цинев, особистим помічником до себе Брежнєв взяв Георгія Цуканова.

Таким чином, можемо констатувати, що Леонід Брежнєв мав розгалужену мережу особистих контактів під час роботи в УРСР, які збереглися та ще більше зміцнили після його кар’єрного зростання. На нашу думку, це є одним з аргументів на користь існування “дніпропетровського клану”.

Джерела та література

1. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / Михаил Восленский – М. : “Советская Россия” совм. с МП “Октябрь”, 1991. – 624 с.
2. Волкогонов Д. А. Семь вождей. Галерея лидеров СССР: [В 2 кн.] / Дмитрий Волкогонов – М. : Новости, 1995 – 479 с.
3. Медведев Р. А. Личность и эпоха. Политический портрет Л. И. Брежнева / Рой Медведев – Кн. 1 – М. : “Новости”, 1991. – 336 с.
4. Млечин Л. М. Брежнев / Леонид Млечин – М. : Молодая гвардия, 2008. – 624 с.
5. Брежнев Л. И. Воспоминания: Жизнь по заводскому гудку. Чувство Родины. Малая земля. Возраждение. Целина. – М. : Политиздат, 1982. – 223 с.
6. Л. И. Брежнев: Материалы к биографии / сост. Аксютин Ю. В. – М. : политиздат, 1991. – 384 с.
7. Сушков А. В. Расплата за соцпроисхождение: “дело” второго секретаря Челябинского обкома ВКП(б) Г. С. Павлова. 1950—1951 годы / Сушков А. В., Михалёв Н. А., Баранов Е. Ю. // Вестник Челябинского государственного университета. История. – Вып. 54 – 2013. – № 6 (297). – С. 57-71.
8. Центральный Комитет КПСС, ВКП(б), РКП(б), РСДРП(б): историко-биографический справочник / сост. Ю. В. Горячев. М.: Издательский дом “Парад”, 2005. – 496 с. ил.
9. Жирнов Е. “Практически всех, кого я знаю, к делу привлек он” // Коммерсантъ Власть – №39 – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/vlast/82268>
10. Иванов Л. Г. Правда о “Смерш” / Леонид Иванов – М. : Яуза ; Эксмо, 2009. – 320 с.
11. Семичастный В. Е. Беспокойное сердце / Владимир Семичастный – Режим доступа: <https://unotices.com/book.php?id=115607&page=194>
12. Арбатов Г. А. Человек системы: наблюдения и размышления очевидца ее распада / Георгий Арбатов. – М. : ВАГРИУС, 2002. – 460 с.
13. Брежнев М. А. Министр Щелоков. / Максим Брежнев – Режим доступа: <http://testlib.meta.ua/book/255619/read/>
14. Федеральный справочник: [информационно-аналитическое издание]; / Центр стратегического партнерства. – Т. 14 – М. : Центр стратегического партнерства, 2011. – 632 с.
15. Getty J.A., Chase. W. Patterns of repression among Soviet elite in the late 1930s: A biographical approach // Stalinist Terror. New Perspectives. – Cambridge University Press. – 1993.
16. Леонид Брежнев в воспоминаниях, размышлениях, суждениях / сост. Шелудько В. – Ростов-на-Дону: “Феликс”, 1998. – 384 с.
17. Семичастный В. Е. Беспокойное сердце / Владимир Семичастный – Режим доступа:
18. Кирпиченко В. Разведка: лица и личности. / Кирпиченко Вадим – М. : “Гея”, 1998. – 394 с.
19. Кредов С. А. Щелоков / Кредов Сергей – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=187339&p>
20. Семанов С. Н. Председатель КГБ Юрий Андропов / Сергей Семанов. – М. : Алгоритм, 2008. – 352 с.
21. Андриянов В. И. Косыгин. – М. : Молодая гвардия, 2003. – 368 с.
22. Гвишиани А. Д. Феномен Косыгина. Записки внука. Мнения современников. – М. : Фонд культуры “Екатерина”, 2004. – 312 с.
23. Косыгин. Вызов премьера / Николай Байбаков, Виктор Гришин, Вадим Кирпиченко – М. : Эксмо, 2012. – 240 с.
24. Врублевский В. К. “Владимир Щербицкий: записки помощника: слухи, легенды, документы”. – К. : “Довіра”, 1993. – 254 с.
25. Сухова С. Дорогой Леонид Ильич / Светлана Сухова – Режим доступа: http://back-in-ussr.com/2016/09/gensek-i-fotograf_2.html

Burenkov V. M. Forming of social and political relations of Leonid Brezhnev in Ukraine (1930-1950 years)

The article attempts to reconstruct socio-political relations of L. Brezhnev, formed in a process of his becoming as a Ukrainian statesman and party figure from 1930 to 1950. On the basis of the memories of Brezhnev's “close” friends or (and) his old comrades in the Party's internal power struggle for the leadership in the country it is made an indicative list of the names of people suspected to be the “core” of the “Dnipropetrovsk Party clan”.

Key words: the “Dnipropetrovsk Party clan”, party elites, nomenclature, personnel policy.

Буренков В. Н. Формирование социально-политических связей Л. Брежнева в Украине (1930-е - 1950-е гг.)

Статья является попыткой реконструкции социально-политических связей Л. Брежнева, которые формировались во время его становления как партийно-государственного деятеля в Украине в 1930-х – 1950-х гг. На основании воспоминаний людей, которые входили в круг “близких” друзей Брежнева, или были его давними соратниками во внутрипартийной борьбе за первые роли в руководстве государством, составлен ориентировочный перечень лиц, которые, вероятно, входили в “днепропетровский партийный клан” и составляли “костяк” этой группы.

Ключевые слова: “днепропетровский клан”, партийная элита, номенклатура, кадровая политика.